

УДК331.25(477)

К. П. Черненко,
к. е. н., доцент (б.в.з.) кафедри фінансів і кредиту,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

К. Chernenok,
cand. sc. (econ.), assoc. prof. of the department of finance and credit, Petro Mohyla Black Sea State University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF NON-STATE PENSION PROVISION IN UKRAINEA

У статті досліджено розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Узагальнено ризики недержавного пенсійного забезпечення та способи їх мінімізації. Окреслено проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення діяльності недержавних пенсійних фондів як на рівні держави, так і на рівні установи, що надає послуги пенсійного страхування. Обґрунтовано, що оптимальною формою активізації недержавного пенсійного забезпечення в Україні на сучасному етапі є розвиток корпоративних пенсійних програм, що сприятиме вирішенню соціальних проблем, а також слугуватиме джерелом модернізації підприємств.

The article examines the development of non-state pension provision in Ukraine. Overview risks of private pensions and how to minimize them. Problems that impede the effective development of non-state pension funds in Ukraine are outlined. Recommendations for the improvement of non-state pension funds functioning are offered. Corporate pension programs determined as the best form of activation of private pensions in Ukraine at the present stage. The development of corporate pension plans can help to solve social problems and serve as a source of modernization.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, демографічні та фінансові ризики, корпоративні пенсійні програми.

Keywords: non-state pension provision, non-state pension fund, demographic and financial risks, corporate pension plans.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" сучасна пенсійна система України є трирівневою та включає як розподільчі, так і накопичувальні компоненти. Фактично ж в країні продовжує домінувати солідарна пенсійна система, заснована на розподільчому принципі фінансування. Проте солідарні пенсійні системи формувалися в інших демографічних реаліях, а в умовах підвищення демографічного навантаження особами похилого віку — неспроможні забезпечити високий рівень пенсій. Окрім того, досі не відбулося запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. Враховуючи вищезазначене, активізація недержавних пенсійних програм є найбільш реальною можливістю протидії демографічним ризикам.

Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" [2] набрав чинності в 2004 році. Втім, недержавне пенсійне забезпечення не набуло реальної ваги у структурі доходів пенсіонерів. Водночас аналіз міжнародного досвіду засвідчив, що в національних пенсійних системах важливу роль відіграє недержавне пенсійне забезпечення, яке призначене для доповнення державної складової. При цьому, провідна роль у системі недержавного пенсійного забезпечення належить недержавним пенсійним фондам (НПФ). Наявні організаційно-правові форми НПФ дозволяють обрати оптимальну форму колективного або особистого добровільного пенсійного страхування, забезпечуючи насе-

лення додатковим пенсійним захистом. Окрім того, недержавні пенсійні фонди у більшості країн є потужними інституційними інвесторами в економіку. Тож, активізація недержавного пенсійного забезпечення сприяє не лише зростанню рівня життя пенсіонерів, але й розвитку економіки загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічним підґрунтям досліджень у сфері даної проблематики є розробки вчених Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Вчені вищезазначеної установи провели дослідження процесів реформування національної пенсійної системи, результатом чого став випуск колективної монографії [3]. Крім того, проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України розкриті у працях І.Ф. Гнибіденка [4], О.П. Ковалю [5]. Дослідженню проблем та перспектив розвитку недержавного пенсійного забезпечення присвячували свої праці Н.В. Бахмач [6], О.І. Бобирь [7], А.І. Якимів [8].

Разом із цим, процес становлення недержавного пенсійного забезпечення як складової пенсійної системи України триває, тож дослідження проблем та перспектив його розвитку є вкрай актуальним.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті виступає розкриття проблеми та перспектив розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Таблиця 1. Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів у 2012–2014 рр.

Показники	Станом на 31.12.2012	Станом на 31.12.2013	Станом на 31.12.2014
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	61,4	61,4	55,1
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	584,8	840,6	833,7
Загальна вартість активів НПФ, млн грн.	1 660,1	2 089,8	2469,2
Пенсійні внески, всього, млн грн.	1 313,7	1 587,5	1 808,2
у тому числі:			
- від фізичних осіб	58,6	66,5	71,4
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2
- від юридичних осіб	1 254,9	1 520,5	1 736,1
Пенсійні виплати, млн грн.	251,9	300,2	421,4
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	66,2	69,0	75,6
Сума інвестиційного доходу, млн грн.	727,0	953,3	1 266,0
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн грн.	620,3	818,0	1 095,0
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн.	106,6	135,3	171,0

Джерело: дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [9].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні відбувається поступовий розвиток недержавного пенсійного забезпечення, що засвідчує динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів (табл. 1). Однак, кількісне збільшення показників діяльності недержавних пенсійних фондів не свідчить про її масштабність, а зумовлене, більшою мірою, етапом становлення даного сегменту страхування життя.

Як видно з таблиці 1, для України характерний низький рівень охоплення населення послугами недержавного пенсійного страхування, що знижує його роль у фінансуванні потреб пенсіонерів у коротко- та середньостроковій перспективі. Це пов'язано, у першу чергу, з низьким рівнем доходів населення, а отже, і відсутні можливості здійснення відрахувань на потреби пенсійного страхування на добровільних засадах. Окрім того, розвиток програм добровільного страхування обмежується низьким рівнем довіри населення до установ

Таблиця 2. Ризики недержавного пенсійного забезпечення та способи їх мінімізації

Назва та сутність ризиків	Способи уникнення або мінімізації
Фінансові – ризики, пов'язані з діяльністю на фінансовому ринку	Страхування, еккаутинг, сканування загроз, диверсифікація у пенсійному страхуванні
Демографічні – підвищення демографічного навантаження особами похилого віку	Державні програми стимулювання народжуваності; підвищення якості та доступності медичних послуг
Управлінські – прийняття неправильних управлінських рішень	Створення оптимальної ієрархічної структури управління недержавним пенсійним фондом, впровадження спеціальних освітніх програм для майбутніх працівників НПФ
Актуарні – помилки математичних розрахунків фінансової стійкості пенсійного фонду в майбутньому	Підвищення рівня кваліфікації працівників НПФ; автоматизація розрахунків
Технологічні – ризики, пов'язані з функціонуванням обладнання і програмного забезпечення НПФ	Впровадження найбільш сучасних інформаційних технологій
Політичні – зміна політичного устрою	Зменшення впливу політичної ситуації на економічну сферу шляхом подальшої інтеграції у світовий економічний простір
Психологічні – недовіра населення фінансовим інститутам довгострокового інвестування	Підвищення рівня обізнаності та активності населення в питаннях пенсійного забезпечення

Джерело: власні дослідження автора.

фінансово-кредитної сфери, а також недостатністю фінансових інструментів для інвестування акумульованих коштів учасників НПФ.

Саме тому, необхідно враховувати, що недержавне пенсійне забезпечення можливо планувати в якості вагомого доповнення до державної складової пенсійної системи України, найімовірніше, лише в довгостроковому періоді. Окрім того, НПФ є суб'єктами довгострокових фінансових вкладень і, як наслідок, мають велику кількість ризиків, що ускладнює їх запровадження та розвиток. Класифікація ризиків недержавного пенсійного забезпечення та способи їх мінімізації наведено в таблиці 2.

З таблиці 2 можна зробити висновок, що частина ризиків не залежить від НПФ, відповідальність за них — на державі. Отже, необхідно розмежовувати рекомендації щодо удосконалення діяльності НПФ, що мають бути реалізовані на рівні держави та окремої фінансової установи. На державному рівні можливими заходами є:

- імплементація міжнародних стандартів фінансової звітності, що сприятиме підвищенню прозорості діяльності НПФ;

- запровадження більш жорстких умов реєстрації НПФ як фінансової установи;

- обов'язкове страхування фінансових ризиків, що підвищує рівень гарантій для вкладників НПФ;

- врегулювання стандартів обліку пенсійних коштів, накопичених на користь учасника НПФ;

- підвищення кваліфікації працівників НПФ, а також загального рівня фінансової культури населення.

На рівні недержавних пенсійних фондів удосконалення їх діяльності має бути спрямоване на підвищення якості та диверсифікованості фінансових послуг, що надаються. Це можливо реалізувати у випадку укрупнення НПФ. Розвивати сферу недержавного пенсійного забезпечення шляхом укрупнення НПФ можливо за рахунок залучення максимальної кількості платників внесків на потреби недержавного пенсійного забезпечення або залучення платників з високим рівнем доходів і збільшення прибутку за рахунок відповідного зростання загальної суми комісійних. Враховуючи сучасні економічні реалії, пріоритетною може бути друга стратегія, що обумовлено низьким рівнем оплати праці. Подальший розвиток НПФ створить можливості для економії на масштабі. В цьому випадку, рентабельність стає позитивною (додатною) навіть для платників з низькими доходами і нерегулярною сплатою відрахувань. Економія на масштабі дозволить активізувати діяльність НПФ у сегменті громадян з низьким рівнем доходів, які є менш прибутковими. Окрім того, джерелом економії є витрати на утримання агентств, адміністрування пенсійних коштів і на загальне забезпечення функціонування НПФ.

Для подолання недовіри населення до установ фінансово-кредитної сфери, найбільш доцільною формою активізації недержавних пенсійних програм, вважаємо розвиток корпоративних пенсійних фондів. Перевагами корпоративних пенсійних фондів у порівнянні з недержавними пенсійними фондами відкритого типу та іншими видами недержавного пенсійного забезпечення є:

1. Удосконалення методики визначення оптимального розміру, періодичності та тривалості здійснення внесків та отримання виплат з урахуванням специфіки діяльності підприємства-роботодавця. Можливо здійснити стандартизацію умов участі в корпоративній пенсійній програмі відповідно до штатного розпису, тобто залежно від рівня заробітної плати працівника та посади працівника, а також з урахуванням стажу роботи на підприємстві та умов зайнятості (повна або часткова).

2. Можливість активізації залучення працівників до участі у недержавних пенсійних програмах. Адже ймо-

вірним є оформлення договору добровільного пенсійного страхування на робочому місці та в робочий час страховальника.

3. Збільшення рівня довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення. Це пов'язано з тим, що сформувані позитивний імідж конкретного підприємства-роботодавця та недержавного пенсійного фонду, що заснований ним або за його участі простіше, ніж впливати на рівень довіри до фінансово-кредитної сфери загалом.

4. Зменшення витрат (у т.ч. часу) для організації діяльності фонду, а також для участі працівників у недержавних пенсійних програмах. Удосконалення процесу ведення іменних пенсійних рахунків, порядку здійснення пенсійних внесків до НПФ, тощо.

5. Спрощення проведення роз'яснювальної роботи щодо видів та переваг недержавного пенсійного забезпечення, юридичних консультацій з питань чинного законодавства, що регулює сферу пенсійного забезпечення. Можливе формування консультативного центру з працівників фінансового та юридичного відділів підприємства, що дозволить підвищити рівень обізнаності населення з питань пенсійного забезпечення та сприятиме успішному впровадженню недержавних пенсійних програм.

Створення корпоративних пенсійних фондів дозволить зменшити ризики недержавного пенсійного забезпечення для учасників, адже у цьому випадку існує подвійний контроль за діями управляючої компанії, що забезпечує НПФ та підприємство.

Переваги недержавного пенсійного забезпечення, зокрема корпоративних пенсійних програм у тому, що вони здатні гнучкіше, в порівнянні з державною пенсійною системою, враховувати індивідуальні потреби страховальника. Наприклад, у межах добровільного пенсійного страхування існує можливість вибору форми виплати (одноразова чи регулярна протягом визначеного періоду), а також страховальник має право змінити НПФ за власним бажанням, обираючи фонд, що забезпечує найвищий інвестиційний дохід. Додатковою перевагою є можливість отримання пенсійних накопичень правонаступниками у випадку смерті учасника. Це дозволяє індивідуалізувати процес накопичення пенсійного капіталу. Окрім того, недержавні пенсійні програми передбачають можливість визначати умови пенсійного договору, керуючись як фінансовими можливостями учасника, так і розумінням специфіки власних потреб у майбутньому. Наприклад, можливо обмежити кількість років протягом яких здійснюватимуться пенсійні виплати, збільшивши їх розмір у визначеному періоді.

Цікавим є досвід застосування професійних пенсійних програм в США, де вони набули значного поширення. Як вводить останні дослідження, проведені серед найманих працівників, пересічним американцем досить важливо, щоб роботодавець надавав їм пенсійну допомогу [10, с. 19].

Наголосуючи на перевагах розвитку корпоративних пенсійних фондів, слід зазначити, що у цьому разі забезпечується не лише формування довгострокових інвестицій у економіку (реалізація накопичувального принципу пенсійного забезпечення), але й створюється можливість часткового самостійного інвестування у програми розвитку та модернізації виробництва [11, с. 258]. Окрім того, активізація даного виду пенсійного забезпечення сприятиме оптимізації стратегії довгострокового розвитку підприємств у результаті залучення та утримання висококваліфікованих кадрів, які дбають не лише про величину поточного доходу, а й про можливість підтримувати певний рівень життя в майбутньому. Доповнення структури соціального пакету роботодавця корпоративними пенсійними програмами є суттєвою конкурентною перевагою підприємства, що дозволяє залучати висококваліфікованих спеціалістів,

які здатні вирішувати виробничі задачі на високому рівні. Формування корпоративних пенсійних фондів сприяє зростанню офіційних доходів громадян, оскільки тіньові схеми винагороди за працю стають фінансово невідповідними як для роботодавця, так і для працівника.

Надалі розвиток корпоративних пенсійних програм дозволить збільшити рівень участі населення в недержавному пенсійному забезпеченні, підвищити його активність у процесі накопичення коштів на майбутню пенсію, що сприятиме удосконаленню національної системи пенсійного забезпечення. Поступове збільшення кількості учасників програм недержавного пенсійного забезпечення позитивно впливатиме на формування фінансової культури, збільшуватиме рівень відповідальності населення за процеси накопичення власного пенсійного капіталу. За умов зростання реальних доходів та сформованої довіри населення до інституту недержавного пенсійного забезпечення ймовірно є активне залучення населення до участі й у інших видах недержавних пенсійних програм. Водночас враховуючи початковий етап розвитку недержавних пенсійних фондів, зокрема й корпоративних, в Україні необхідне жорстке державне регламентування правил роботи фонду з пенсійними накопиченнями. Окрім того, впровадження корпоративних пенсійних програм на підприємствах пов'язане з організаційними витратами, тож, для активізації розвитку даного сегменту недержавного пенсійного забезпечення вкрай важливим є його податкове стимулювання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз процесу розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні дозволив зробити висновки:

1. Визначено проблеми, що перешкоджають розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, а саме: низький рівень оплати праці; недовіра населення до установ фінансово-кредитної сфери; недорозвиненість фінансових ринків.

2. Обґрунтовано, що оптимальною формою реалізації недержавного пенсійного забезпечення в Україні на сучасному етапі є розвиток корпоративних пенсійних програм. Це зумовлено наявними організаційними умовами на базі підприємств-роботодавців та необхідністю збільшення рівня довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, що є ймовірним у випадку позитивного іміджу підприємства-роботодавця.

Література:

1. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/
2. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.rada.gov.ua/
3. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: колективна монографія / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. — 270 с.
4. Гнибіденко І.Ф. Наукові підходи до реформування пенсійної системи України та країнах ЄС / І.Ф. Гнибіденко // Проблеми науки. — 2008. — №4. — С. 30—37.
5. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: монографія / О.П. Коваль — К.: НІСД, 2012. — 240 с.
6. Бахмач Н. В. Формування корпоративних недержавних пенсійних фондів підприємств легкої промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

економ. наук: спец. 08.07.01 "Економіка промисловості" / Н.В. Бахмач. — К., 2006. — 16 с. (Київ. нац. ун-т технологій та дизайну).

7. Бобирь О.І. Формування фінансового механізму системи пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / О.І. Бобирь. — Дніпропетровськ, 2006. — 20 с.

8. Якимів А.І. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.01.01 "Економічна теорія" / А.І. Якимів. — Ль., 2005. — 18 с. (Львівський національний університет ім. І. Франка).

9. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

10. Кузьменко В. Зарубіжний досвід функціонування систем недержавних пенсійних виплат / В. Кузьменко // Вісник Пенсійного фонду України. — 2009. — №2. — С. 18—21.

11. Колосок А.М. Взаємодія соціальних партнерів при управлінні пенсійними страховими процесами / А.М. Колосок // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 10 (88). — С. 252—259.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/> (Accessed 10 September 2015).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Non-State Pension Provision", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/> (Accessed 10 September 2015).
3. Libanova, E.M. et al. (2010), Pensiina reforma v Ukraini: napryamy realizatsii [Pension reform in Ukraine: directions of realization]; edited by E.M. Libanova, NAN Ukrainy, Instytut demografii ta sotsialnyh doslidzhen, Kyiv, Ukraine.
4. Hnybidenko, I.F. (2008), Naukovi pidkhody do reformuvannya pensynoyi systemy Ukrainy ta krayinakh YeS [Scientific approaches to the reform of the pension system in Ukraine and the EU], Problemy nauky, no. 4, pp. 30—37.
5. Koval, O.P. (2012), Perspektyvy vprovadzhennya zagalnoobv'язkovoї nakopychuvальної pensynoyi systemy v Ukraini: vplyv na ekonomichnu bezpeku [Prospects for the introduction of mandatory funded pension system in Ukraine: the impact on economic security], Natsionalnyi instytut strategichnyh doslidzhen, Kyiv, Ukraine.
6. Bakhmach, N. V. (2006), "Formation of corporate private pension funds enterprises of light industry", Ph.D. Thesis, Industrial economy, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine.
7. Bobyr, O.I. (2006), "Formation of the financial mechanism of the pension system in Ukraine", Ph.D. Thesis, Finance, Money circulation and Credit, State Agrarian University of Dnipropetrovsk, Ukraine.
8. Yakymiv, A. I. (2005), "Development of the pension system in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economic Theory, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine.
9. Natsional'na komisiya, shcho zdiysnyuye derzhavne rehulyuvannya u sferi rynkiv finansovykh posluh, available at: <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html/> (Accessed 11 September 2015).
10. Kuz'menko, V. (2009), Zarubizhnyy dosvid funktsionuvannya system nederzhavnykh pensynnykh vyplat [Foreign experience of non-state pension payments], Visnyk Pensynnoho fondu Ukrainy, no. 2, pp. 18—21.
11. Kolosok, A. M. (2008), Vzayemodiya sotsial'nykh partneriv pry upravlinni pensynnykh strakhovymy protsesamy [Interaction of social partners in management of pension insurance process], Aktual'ni problemy ekonomiky, no. 10 (88), pp. 252—259.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.